

XXI. évf.

3. szám

A.D. MMXX

Tartalom

Nekrológ

Szigeti Jenő (1936–2020) <i>(Fazekas Csaba)</i>	5
--	---

Tanulmányok

A katolikus egyházi struktúra újra- és újjáalakításának kérdései Magyarországon déli egyházmegyéiben az 1710-es években <i>Gőzsy Zoltán</i>	9
--	---

Közlemények

„Imperio reget, iustitiam gubernaret, in ecclesiam cumsedentes” <i>Buda Péter</i>	25
Lelkészekre kiszabott börtönbüntetések a pesti cs. kir. hadbírószágon 1849-1854 <i>Zakar Péter</i>	37
A MINDSZENTY-KÉRDÉS: A volt <i>gentiluomo</i> feljegyzései a bíborosról és a kialakult egyházpolitikai helyzetről <i>Sági György</i>	54
A magyar református lelkészeket ért sérelmek a csehszlovák uralom húsz évében <i>Harsányi Béla</i>	64

Dokumentum

Járvány idején

Lelkipásztori útmutató 1739-ből

Tóth Tamás..... 79

Katedráról

A pálos rend története első évszázadának nyitott kérdései

Németh Zsolt..... 90

Summaries in English

Issues of Restructuring and Reorganization of the Catholic Church in the Southern Dioceses of Hungary in the 1710s

Gőzsy, Zoltán..... 115

Clergymen sentenced to prison by the Imperial and Royal Military Tribunal of Pest from 1849 to 1854

Zakar, Péter..... 115

The Question of Mindszenty: The Former Gentiluomo's Notes about the Cardinal and the Church Political Situation

Sági, György..... 116

Grievances suffered by Hungarian Reformed Pastors During the 20 years of Czechoslovak Rule

Harsányi, Béla 116

In a Time of Pandemic

Pastoral guide from 1739

Tóth, Tamás..... 117

Open problems concerning the first century of the Paulinian order's history

Németh, Zsolt..... 117

Recenziók

„Romert sokan, Floriánt csak kevesen ismerik”

Rómer Flóris és Ebenhöch Ferenc levelezése 1845-1888

(*ism.: Horváth József*)..... 124

Sztaniszlav Kozlov-Sztrutinszkij – Pavel Alekszand-rovics Parfen-
tev: Az oroszországi Katolikus Egyház története

(*ism.: Dinnyés Patrik*)..... 129

Kovács Attila Zoltán – Soós Viktor Attila (szerk.): A bíboros jegyzetei a kommunizmusról – Mindszenty József kommunista arcélek (ism.: Török Ádám).....	138
Irene Rabl: „Ite ad Joseph” (ism.: Forgó András)	141
<i>E számunk szerzői:</i>	142

A MINDSZENTY-KÉRDÉS:

A volt *gentiluomo* feljegyzései a bíborosról és a kialakult egyházpolitikai helyzetről¹

Sági György

Mindszenty József esztergomi kinevezését követően Esty Miklós² világi pápa kamarás rögtön felajánlotta szolgálatait az új hercegprímásnak, hogy amennyiben jónak látja, úgy szívesen ellátja továbbiakban is a *gentiluomó*³ feladatokat, mint ahogyan azt tette két elődje, Csernoch János⁴ és Serédi Jusztinián⁵ bíborosok idejében is az 1920-as évek elejétől kezdve. Így került 1945-ben Mindszenty mellé a művelt, jó kapcsolatokkal rendelkező, de igen intrikus és piperkőc Esty. Habár az új hercegprímást nem tartotta sokra, le is nézte, nem engedhette meg magának, hogy ne maradjon a „tűz közelében”.⁶

Az esztergomi érseknek egy ideig nem is volt panasza rá, meg volt elégedve vele egészen 1946. április 16-ig, amikor is elbocsátotta *gentiluomó* státuszából, csak Czapik Gyula⁷ egeri érsek közbenjárására, közvetítésére fogadta ismét vissza. A bizalom megingásának körülményeit MÉSZÁROS ISTVÁN tárta fel részletesen, miszerint április 15-én este Estyt a Veres Pálné utcai szovjet katonai parancsnokságra hívták. Mindszenty azzal engedte el, hogy ha visszaért, bármikor is legyen az, keresse fel őt,

¹ A forrásközlés az MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport keretén belül készült el.

² Esty Miklós (1895–1973), bíborosi *gentiluomo* az 1920-as évektől 1948-ig, világi pápai kamarás, 1942-től az Actio Catholica alelnöke, 1951-től a Szent István Társulat delegált adminisztrátora.

³ Magyarosan dzsentiluomó, azaz személyi szolgálattevő, szó szerinti jelentése: úriember. Olyan, a bíborosok kíséretéhez tartozó világi személy – nem szükségszerűen nemes –, aki az egyes főpap körüli különféle teendők, feladatok elvégzésére vállalkozik, illetve kap kinevezést. A *gentiluomo* rendeltetése, hogy a főpap kellő méltósággal tölthesse be magas hivatalát. Ld.: MÉSZÁROS ISTVÁN: Prímások, pártok, politikusok, 1944–1945. Bp., 2005. 11.; vö.: ÉRSZEGI MÁRK AURÉL: Pápa, Szentszék, Vatikán. Bp., 2014. 116.

⁴ Csernoch János (1852–1927), 1908-tól csanádi megyéspüspök, 1911-től kalocsai érsek, 1912-től esztergomi érse, 1914-től bíboros.

⁵ Serédi Jusztinián O.S.B. (1884–1945), született Szapucsek György, 1905-től a bencés rend tagja, 1927-től bíboros, esztergomi érsek és Magyarország hercegprímása.

⁶ BALOGH MARGIT: Mindszenty József (1892–1975), I. köt., Bp., 2015, (továbbiakban BALOGH, 2015.) 326–328.

⁷ Czapik Gyula (1887–1956), 1939-től veszprémi megyéspüspökké, majd 1943-tól egeri érsek. 1945 után a *modus vivendire* törekedett az állammal. 1951-től haláláig vezette a püspöki kart. 1945-től az Actio Catholica elnöki tisztét is ellátta.

hogy referáljon, ő ezt nem tette meg, sőt, másnap sem adott egyenes választ kérdésére, kitért a válasz elől.⁸ Menesztésétől kezdve Esty magában már ellenségeként tekintett a bíborosra, noha ki nem mutatta, és kapva kapott az alkalmon, hogy Czapik segítségével ismét Mindszenty mellé kerülhessen. Mindszenty letartóztatásáig szolgált tovább gentiuomóként. A Mindszenty-per során ridegen figyelte a hercegprímás meghurcolását, elítélését.⁹ Ezt követően az 1956-os forradalom és szabadságharc napjaiban találkoztak pár perc erejéig, mikor Endrey Mihály kíséretében felkereste a bíborost a budavári Prímási Palotában.

Attól kezdve, hogy az Amerikai Egyesült Államok követsége a szabadságharc leverését követően védelmet biztosított a bíborosnak, egyértelművé vált, hogy ez rányomja a bélyeget a Magyar Népköztársaságnak az Amerikai Egyesült Államokkal való diplomáciai kapcsolatainak állapotára, de hatással lett az Apostoli Szentszékkal folytatott viszonyra is. A pártállam szemében Mindszenty egy elítélt személy volt továbbra is, aki lényegét tekintve álláspontjuk szerint csupán szökésben volt, mivel a Püspökszentlászlóról történő távozásával eljátszotta a háziórizet lehetőségét is; az Apostoli Szentszék noha értékelte a bíboros helytállását, az *Ostpolitik* kibontakozásától kezdve igyekezett finom tapogatózással rávenni Mindszentyt, hogy esetleg nem hagyná-e el a követséget, akár vonulna-e száműzetésbe? 1962-től, XXIII. János¹⁰ pápa idejében ez a lehetőség egyre inkább előtérbe került a pápai diplomácia berkein belül, a pápa képviselőjében több ízben felkereste a követségen a bíborost Franz König¹¹ bécsi érsek, az *Ostpolitik*ot irányító Agostino Casaroli¹², majd későbbiekben pedig pl. Zágon József¹³ preláus. A Mindszenty-kérdés

⁸ SzIT Esty Miklós hagyatéka 3. 21., SzIT Esty Miklós hagyatéka 3. 111., MÉSZÁROS ISTVÁN, Megadni Istennek is, császárnak is... In: *Valóság* 47 (2004) 2. sz. <http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=249&lap=2>; <http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=249&lap=3> (utolsó letöltés: 2016. 11. 26.) Később bevallotta a bíborosnak, hogy Mindszenty és Zakar február 18-i római útjával kapcsolatban kérdezték a szovjet parancsnokságon, amikor a kreálásra repültek ki egy amerikai gépen (egy-egy amerikai, angol és szovjet tiszt kíséretében).

⁹ A katolikus Egyház részéről hárman lehetnek jelen: Esty, Witz Béla, Szabó Imre. Az 1949-es per összefoglaló bemutatását ld. BALOGH MARGIT: A Mindszenty-per. In: *Korunk* 23 (2012) 7. 3–17.

¹⁰ XXIII. János (1881–1963), született Angelo Giuseppe Roncalli, 1958-tól római pápa. Szentté avatva 2014-ben II. János Pállal egyszerre.

¹¹ Franz König (1905–2004), 1956–1985 között bécsi érsek, 1958-tól bíboros.

¹² Agostino Casaroli (1914–1998), a Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációjának altitkára 1961-től, titkára 1967-től. 1979-től bíboros, 1979–1990 között pápai államtitkár.

¹³ Zágon József (1909–1975), pápai preláus, apostoli protonotárius, 1967-től a Püspöki Kongregáció altitkára, a Santa Maria Maggiore-bazilika kanonokja.

csak a bíboros követségről történő kényszerű, de önkéntes külföldre távozásával szűnt meg 1971-ben.¹⁴

Habár Esty ügynökként már Mindszenty idejében is jelentett az állambiztonságnak, a jelek szerint ezt jól leplezte, mindvégig bizalommal voltak irányában nem csak idehaza, hanem a legmagasabb vatikáni körökben is. Ezért is nevezi KAHLER FRIGYES az egyik legveszélyesebb ügynöknek.¹⁵ Mindazonáltal egyes megnyilvánulásai arra utalnak, hogy nem felejtette el azt sem, hogy honnan jött, továbbra is szolgálatára volt az egyháznak pl. szerepe volt König bíboros magyarországi útjának megszervezésében.¹⁶ Továbbá haláláig a magyar katolikus közélet megkerülhetetlen alakja maradt, mint az Actio Catholica egyik alelnöke és a Szent István Társulat delegált adminisztrátora.

A Szent István Társulat Irattárában őrzött hagyatékában maradt fenn az alábbiakban közölt dokumentum két változata. Az utóbbi az előbbinek kiegészített folytatólagosan lejegyzett formája, együttes közlésük ezért evidens. A közölt forrásban Esty bemutatja Mindszenty személyét – akiről a fentiek ismeretében nem meglepő, jórészt bírálóan ír – továbbá annak előzményeibe nyerhetünk betekintést, miként látta a magyar egyházpolitika helyzetét közvetlenül azt megelőzően, hogy az *Ostpolitik* szellemében megszületett volna a részleges megállapodás Magyarország és az Apostoli Szentszék között a következő évben, illetve miként zajlott le König magyarországi látogatása.

¹⁴ Igaz, azt követően járva a világot szintén nagy fejfájást okozott a magyar államhatalomnak, mint élő fehérvértañu jelent meg a világ közvéleménye előtt.

¹⁵ KAHLER FRIGYES: Konceptiós perek a kommunista egyházpolitika kelléktárában – avagy katolikus papok elleni kirakatperek, és titkos eljárások <http://www.kommunizmusbuneci.hu/publikaciok/konceptios-perek-kommunista-egyhazi-politika-kellektaraban-avagy-katolikus-papok-elleni-ki> (utolsó letöltés: 2016. 12. 11.)

¹⁶ SZIT Esty Miklós hagyatéka 6. 8. vö. BALOGH MARGIT: Mindszenty József (1892–1975), II. köt., Bp., 2015. 1153–1154.

DOKUMENTUM¹⁷

Feljegyzés

1963. június 20.

Mindszenty József bíboros mindjárt primási kinevezése első napjától¹⁸ kezdve, tagadhatatlan bátorsággal és elánnal szembeszállt az új rendszerrel éspedig nemcsak egyházpolitikai síkon, hanem a napi és pártpolitika síkján is. Ez a fellépése magával rántotta nemcsak a papságot, hanem az egész katolicizmust és élesen szembe sodorta a politikai hatalom birtokosaival. „Harcában” nem is vizsgálta, hogy elég erősek-e a rendelkezésére álló erők a küzdelem diadalra juttatására; túlbecsülte egyes külföldi csoportok segítőkészségét, s egész koncepciójában két alapvető tévedésbe esett: az egyik, hogy mindent arra az egyetlen kártyára tett fel, hogy „már nem tart soká”, „lábujjhegyen”, „guggolva is kibírjuk”, a másik hogy abban a dőre hitben élt, hogy itt egy belpolitikai kérdésről van szó s úgy járhat el, mint zalaegerszegi plébános korában¹⁹, ahol a politikai hatalom hátvédjével terrorizálhatta a várost és a megyét s keresztül tudta erőszakolni a maga akaratát.²⁰ Elvakultságával nem vette észre, hogy egy világáramlattal került szembe, melyet megállítani sokkal nagyobb erők sem tudtak és tudnak. Politikai-hatalmi elgondolásaiban második helyre szorult le mindaz, amit hitvédelemnek nevezett s első sorban az egész magyar politikai élet – retrográd – irányítását követelte magának. Nemcsak idehaza fordult szembe élesen az államhatalom tényleges birtoklóival s ennek érdekében beutazta az egész országot, de három külföldi útján (két római és egy kanadai-egyesült államokbeli)²¹ is mindent elkö-

¹⁷ A jelenlegi nyelvtani szabályokat követve, középpontozással került közreadásra, a korabeli nyelvezeten, eredeti szófordulatokon nem történt változtatás, az elütések, egyértelmű helyesírási hibák lettek javítva. A szöveg írógéppel íródott, az alá húzások Estytől származnak. Természetben 8 oldalt tesz ki a szöveg. Őrzési helye: SZIT Esty Miklós hagyatéka 6. 12. 63–68. folio.

¹⁸ Grósz József kalocsa-bácsi érsek látta el a püspöki kar vezetését Serédi hercegprimás halála óta. 1945. szeptember 5-én kapta kézhez a Mindszenty József veszprémi megyéspüspök hercegprimássá, esztergomi érsekké történő kinevezéséről szóló szentszéki levelet. Kalandos körülmények között jutott el Veszprémbe szeptember 8-ra. Mindszenty püspök vonakodott rögtön kimondani a beleegyező igent, 2 nap gondolkodást kért, mielőtt elfogadta volna XII. Piusz pápa kinevezését. Vö. Grósz József kalocsai érsek naplója 1944–1946. Sajtó a r. TÖRÖK JÓZSEF. Bp., 1995. 258–259.

¹⁹ Mindszenty 1917-től volt Zalaegerszegen hitoktató, 1919–1944 között zalaegerszegi plébános.

²⁰ Mindszenty zalaegerszegi működéséről ld. részletesen BALOGH MARGIT: Az apát úr. Pehm (Mindszenty) József zalaegerszegi tevékenysége. Zalaegerszeg, 2019.

²¹ Rómában többek között bíborossá kreálása történt meg 1946. február 16-án, a háború sújtotta országa számára igyekezett anyagi és természetbeni segílyt szerezni külföldről; szorgalmazta a külföldi segílyek akadálymentes bejutását

vetett, hogy az államhatalom ellen lázítson. Ez a fellépése szükségszerűen eredményezte azt, hogy kihívta maga ellen a visszahatást, mely nyílegyenesen vezetett letöréséhez. Az 1956-os őszi napokban is, semmit sem okulva, ugyanazon a módon lépett fel s még azt is hozzá kell tennünk, minden koncepciót nélkülözve.²² Budapestre érkezte után jóformán semmit nem foglalkozott egyházi ügyekkel²³, hanem minden idejét kétes értékű politikusokkal való tárgyalásban forgácsolta el, székhelyét nem kereste fel s egyetlen fővárosi templomba nem jött le. A felkelés gyors letörése után kénytelen volt egy idegen állam itteni követségén menedéket kérni, mely állam a menedékjogot nem ismeri²⁴, s mely követség csak „vendégként” fogadta be magához, s amely vendégség is felért egy letartóztatási hely körülményeivel, mert onnan ki nem léphetett, anyját és gyóntatóját kivéve senkivel nem érintkezhetett, sem személyesen, sem írásban, sem távbeszélő útján, még az ablakon sem nézhetett ki. 1957. év elején hivatalosan közölte a magyar kormány álláspontját a püspöki karral: a prímás büntetéselengedésben sohasem részesült, csupán egészségi állapotára való tekintettel különlegesebb ellátásban, újabb tevékenységével e kedvezményeket is elveszítette s jelenlegi tartózkodásával a bünte-

Magyarországra (pl. Amerikai Katolikus Segélyszolgálat). A tengerentúlon az ottawai Mária Kongresszuson vett részt 1947 júniusában. Chicagóban találkozott Habsburg Ottóval, aki levél útján előző évben gratulált már neki bíborosi kinevezéséhez, találkozásuknak semmilyen politikai célzata nem volt, még ha utóbb perében fel is használták ellene. Vö. BALOGH, 2015. I. köt., 509–510. 521. 523–524.

²² Tekintve, hogy azokban a napokban nyerte vissza szabadságát nem tűnik különösnek, hogy a budavári Prímási Palotánál tartott sajtótájékoztaton úgy nyilatkozott, hogy először tájékozódni fog a helyzetről. Évekig szinte minimális kapcsolata volt a külvilággal, a napi történésekkel nem lehetett tisztában.

²³ A budavári Prímási Palotában 1956. november 3-án „csonka” püspökkari értekezletre került sor Mindszenty, Grósz, Pétery és Shvoy részvételével. A pártállammal kollaboráló békepapok menesztve lettek az egyházi hivatalokból, Pétery püspök velük kíméletességet javasolt, Mindszenty az erélyességet részesítette előnyben. Vö. SÁGI GYÖRGY: Vác „fehér vértanúja” – Pétery József váci megyéspüspök és a magyar pártállam. In: *Újkor.hu* <http://ujkor.hu/content/vac-feher-vertanuja-petery-jozsef-vaci-megyespuspok-es-magyar-partallam> (Utolsó letöltés: 2020. május 9.)

²⁴ Az USA Követsége kormánya felhatalmazása alapján engedélyezhette a bíborosnak, hogy menedéket és védelmet nyerjen náluk, amíg a veszély fennáll. Vendégként kezelték, de megjegyezték, ha erőszakot alkalmaznának Mindszenty elfogása céljából, nem állna módjukban ezt megakadályozni. Minden aktuális amerikai kormány ezt megújította, s a bíborosra bízta, hogy mikor kívánja elhagyni a Szabadság téri épületet. Vö. a befogadás körülményeiről bővebben BALOGH, 2015. II. köt., 1054–1067. vö. AGOSTINO CASAROLI: A türelem vértanúsága. A Szentsek és a kommunista államok (1963–1989). Bp., 2001. 90.

tése idejét nem csökkenti, az abba bele nem számíthat.²⁵ Tudtunkkal a kormány odáig azonban nem ment, hogy kiadatását kérje. Ez a mostani helyzete több mint hat éve áll fenn, a politikai hatalom ereje, mellyel szembe került ezen idő alatt nemcsak nem csökkent, hanem megszilárdult s ezt a tényt az egész világ realizálta, így az Apostoli Szentszék is. Így történt, hogy XXIII. János pápa mindjárt a zsinatra érkezett magyar „Ordináriusok” első fogadása alkalmával (1962. október 9-én, délelőtt) közölte velük, hogy az egyház magyarországi helyzetének megjavítása céljából kész Mindszenty bíborost az országból kihívni. Ezen elhatározása konkretizálását és egy részletesebb állásfoglalás kiismerését sajnos a jelenlévők nem is kísérelték meg. A pápai államtitkárság különböző vezető személyiségeivel való érintkezésben az egész témakör nem lépte túl az általánosságokat s az egyetlen konkrétum csak abban jelentkezett, hogy König bécsi bíboros érsek a már félesztendeje húzódó magyarországi látogatását, most már komolyan megvalósítani igyekezett s félhivatalos tényezővel annak részleteit is átbeszélte, Cicognani²⁶ bíboros államtitkár pedig a magyar főpapok búcsú kihallgatásán közölte velük, hogy König bíboros március hónapban le fog menni Magyarországra. Ez a tervezett látogatás azonban részben a zsinattal kapcsolatban felmerült váratlan új és új utazások, nemkülönben az osztrák kormány²⁷ mérséklő befolyása alatt elhúzódott, majd éppen nem tapintatos módon lebonyolított egynapos látogatásával valósított meg.²⁸ ekkor az Állami Egyházügyi Hivatalnak még az volt az álláspontja, Hamvasnak sértődött hangvételű levelet kell írnia Könignek, amivel teljesen [egyet] értettem.²⁹ Az ügy további folyamatában egyáltalán nem vonattam be s így semmi tudomásom nincs arról, mi készítette az illetékeseket arra, hogy Hamvas és kísérői római útját kísérelje meg, s a továbbiakban Róma helyett

²⁵ Tekintve, hogy életfogytiglanra ítélték, ennek mondjuk nem volt nagy relevanciája.

²⁶ Amlato Giovanni Cicognani (1883–1973), 1958-tól bíboros, 1961–1969 között pápai államtitkár.

²⁷ Ausztriában néppárti (ÖVP)–szociáldemokrata (SPÖ) koalíciós kormány volt hatalmon, Alfons Gorbach kancellár (1961–1964) vezetésével.

²⁸ König bíboros 1963. április 18-i budapesti útjáról ld. ADRIÁNYI GÁBOR: A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1938–1978. A Mindszenty-ügy. Bp., 2004. 34–35. vö. PALLAGI MÁRIA: Mission impossible (?). A bécsi bíboros, Franz König látogatásai Mindszenty bíborosnál (1963–1971). A Vatikán keleti politikája Magyarországon és a Mindszenty kérdés. In: *Deliberationes* 2 (2009) 2. 149–154., továbbá: BALOGH 2015. II. köt., 1152–1165.

²⁹ Különféle módon magyarázták, hogy König miért nem kereste végül fel Szegeden Hamvas püspököt. König is tisztában volt vele, hogy esetleg megbánt-hatta ezzel a csanádi megyéspüspököt. Ld. SÁGI GYÖRGY: Egy katolikus főpap vívódásai. Hamvas Endre csanádi püspök és az államhatalom, 1961–1964. In: *Egyháztörténeti Szemle* 14 (2013) 2. sz. 75.

Bécsbe utaztassa őket, hol csak néhány óras megbeszélés folyt az ottani nunciaturán König, Rossi³⁰ és a más okok miatt is Bécsben tartózkodó Mons. Casaroli között.³¹ Ez utóbbi két ízben is rövid látogatást tett országunk fővárosában. Mindezekről azonban távol kerültem s így megbízható információim nincsenek, ahogy a Püspökkari Értekezlet sem nyert tájékoztatást a történetekről.

Május 31-i kelettel Nebdal dr.,³² a bécsi érsek személyi titkára levéllileg aziránt keresett meg, érseke megbízásából, mikor tudnék feljönni Bécsbe „a magyarországi látogatásukkal felmerült egyes dolgok megbeszélése céljából.” A levelet előterjesztettem az Állami Egyházügyi Hivatal elnökhelyettesének,³³ minden saját állásfoglalás nélkül. Néhány nap múlva távbeszélőn azt a választ nyertem tőle, hogy utazzam fel Bécsbe. Nebdal dr.-al levéllileg közöltem tehát, hogy bármikor rendelkezésre tudok állani. Időközben meghalt XXIII. János pápa s így a fejleményekben ismét elhúzódás következett be. Nem tudhatjuk, ki lesz az új pápa, nem tudhatjuk, mi lesz az irányvonala, bár kétségtelen, hogy a megtett lépéseket visszafordítani nem lesz lehetséges. Nem tudhatjuk, ki lesz az államtitkár.³⁴ De tudjuk azt, hogy nem a magyar kérdés lesz az első, amellyel a változás után foglalkoznak s ismerjük azt, hogy míg az irányvonal ki nem alakul, az egyházi dikasztériumok a szokottnál is óvatosabbak lesznek állásfoglalásukban és ténykedésükben. Kétségtelen azonban, hogy a primás elgondolásai megbuktak, az történelmileg is túlhaladott s helyzete reménytelenül tarthatatlanná vált, így annak rendezése az összes érdekeltke szempontjából rendezésre megérett. Más út, mint hogy elhagyja az ország területét nem jöhet komolyan számításba.³⁵

XXIII. János pápa a magyar ordináriusoknak adott közös és első audienciája alkalmával (1962. október 9-én) közölte velük, hogy az egyház magyarországi része helyzetének megjavítása érdekében kész Mind-

³⁰ *Opilio Rossi* (1910–2004): bécsi apostoli nuncius 1961–1976 között, 1976-tól bíboros.

³¹ A bécsi előkészítő megbeszélésekről lásd ADRIÁNYI GÁBOR: A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1938–1978. A Mindszenty-ügy. Bp., 2004. 43–44. vö. SÁGI GYÖRGY: Brezanóczy Pál útkeresése egyház és pártállam között. In: *Katolicizmus Magyarországon a II. Vatikáni Zsinat korában*. Szerk. Török József, Tusor Péter, Tóth Krisztina. CST II/1., Bp., 2015. 144–145.

³² *Johannes Nedbal* (1934–1998): König bíboros érseki titkára.

³³ *Miklós Imre* (1927–2003): az Állami Egyházügyi Hivatal elnökhelyettese 1956-tól, elnöke és államtitkár 1971–1989 között.

³⁴ 1963. június 3-án hunyt el XXIII. János pápa, a konklávé június 21-én választotta meg utódát. VI. Pál pápa folytatta az addigi *Ostpolitikot*. Államtitkára 1969. április 30-ig maradt továbbra is Cicognani bíboros.

³⁵ Finoman puhatólózott ez irányban már König is első követségi találkozásuk alkalmával is.

szenty bíborost az országból kihívni és más, megfelelő elhelyeződéséről gondoskodni. Ennek a ténynek négy szempontból van jelentősége:

Éspedig

1. az iniciatíva erre vonatkozóan egyházi személyiség éspedig a legilletékesebb egyházi személyiség részéről történt;
2. itt nem politikai, hanem egyházi kérdésről van szó;
3. olyan személy részéről (a pápa részéről) indult ki az elgondolás, akiről legcsekélyebb mértékben sem tehető fel, hogy olyasmit indítana el, ami az Egyházra nézve ártalmas vagy hátrányos;
4. hogy ennek a kérdésnek a megoldását érettnek itéli meg.

A mostani pápa, jobban mint bármely elődje, távol akarja tartani magát és az Egyházat a napi politikai kérdésekbe való beavatkozástól. Egész vonalvezetését a békesség keresése jellemzi, mind a többi felekezetek felé, mind a – még velünk nem-szimpatizáló – politikai tényezők felé. Tehát világos, hogy itt sem politikai kérdésről van szó, hanem egyházi kérdésről. Olyan egyházi kérdésről, melyet megoldani

1. Az egyház érdekében lévőknek és
2. Most már aktuálisnak tart.

Mindszenty bíboros egyházi működéséről nem érezzük magunkat illetékesnek hozzászólni, de politikai működéséről kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy nem járt el a kellő körültekintéssel. Belevitte a magyar egyházat egy olyan harcba, melyet diadalra vinni nem voltunk sem elég erősek, sem elég tiszták. És végzetesen elvétette az időpontot, vagyis mindent arra az egy kártyára tett fel, hogy „nem tart soká”. A másik végzetes tévedése volt, hogy harcát belpolitikai kérdésnek tekintette. 1948. év karácsonya utáni őrizetbevétele³⁶ óta közel 15 év múlt el. Fel kell tennünk a kérdést, hogy ennyi idő elteltével van-e és milyen fokú remény arra, hogy elgondolásait megvalósíthassa? Erre a kérdésre mindenki csak nemmel tud felelni. Az ő útja tehát sem a maga számára, sem mások számára többé nem járható. Éspedig azért, mert az ő koncepciója történelmileg túlhaladott. Van-e egy állam, mely azt az elgondolást magáévá teheti, hogy „mint az ország első zászlósura”³⁷ mutathat irányt a belpolitikai élet megváltoztatására és erre jogalapot gondol bírni. Valamikor nehézséget okozhatott az örökletes királyság idejében³⁸, ha valakit az ország primása vonakodott megkoronázni. De ma már egy államfő sem igényli legalitásának biztosítására az egyházi közreműködést, a szentelt olajjal való felkenést és a koronával való illetést. Minden megválasztott államfő szuverénnek tartja magát és birtokolja is a szuverénitást, függetlenül az országa első főpapjának áldó közreműködésétől. Ebbe a

³⁶ 1948. december 26-án tartóztatták le a bíborost az esztergomi Prímási Palotában.

³⁷ BALOGH MARGIT részletesen elemézi a zászlósúri hivatkozás jogi, történeti és államelméleti hátterét, Mindszenty és mások ezzel kapcsolatos felfogását és a primás közjogi szerepkörét. BALOGH, 2015. I. köt., 440–455.

³⁸ Magyarország 1687-ben lett örökletes monarchia.

helyzetbe visszakerülni, tökéletes lehetetlenség. Korábban mind az egyház, mind a király hatalma az „Isten kegyelméből” való jelleget bírta. Párhuzamosan is haladtak, mert egy irányból – fentről – származtatták hatalmukat. Amióta az „uralkodás” a népfölség elvéből származik, ez a közös irány származtatás megszűnt – annak minden következményével. Mikor a Savoya-ház megdőlt Itáliában³⁹, nem egy bíbornoknak, de még a más irányvonalat követő XII. Piusz⁴⁰ pápának sem ötlött fel a gondolat, hogy az ő joga „iránytszabni a nemzetnek” és megjelölni azt a személyt (önmagát), aki az uralkodó távol- vagy nemlétében a legfőbb alkotmányos jogokat gyakorolja. De nemcsak egyetlen államban nem történhetik ez ma meg,⁴¹ de a magyar történelem hibás magyarázatával lehetett csak eljutni ehhez a felfogáshoz. Mint már mondtuk az egyház áldó, mondjuk szankcionáló közreműködésének elmaradása sok nehézség, politikai nehézség forrásává válhatott ugyan, de kijelölő hatalma Magyarországon sem volt soha. Kétségtelen hogy a magyar történelem folyamán nem egyszer támadhattak olyan helyzetek, visszavonás vagy jogsérelem esetében (bármelyik fél javára vagy terhére), hogy az ország első főpapjának joga és kötelessége lett, hogy az áthidalást keresse, de quasi döntőbírói joga soha nem volt meg.

A primás hatályos magyar jogszabályok alapján ítéltetett el s fosztott meg szabadságától. Azzal, hogy 1956-ban egy idegen követség védelmét volt kénytelen igénybe venni s ma is ott van, az elítélés joghatályát sem nem érinti, sem nem szakítja meg. Perorvoslatot sem kért soha semmi fórum a számára. De ha kért vagy kapott volna is, teljességgel lehetetlen, hogy korábbi működési körébe visszakerülhessen.

Ha csak az egyház jogai védelmében és a hit szabadságáért állott volna ki, talán más volna a helyzet. De 1956 őszén is sem nem kereste fel székhelyét az egyházkormányzat átvétele végett, sem egyetlen tempomba nem ment el, csupán politikusokkal tárgyalt.⁴²

³⁹ III. Viktor Emánuel olasz király politikai nyomásra átadta a hatalmat fiának, az 1946. május 9-án így trónra lépő II. Umberto királynak, aki azonban bő egy hónap után távozni kényszerült az ország éléről, a június 2-i államformáról szóló népszavazást követően, melyen a köztársaság-pártiak végeztek az élen. 2002-ig a dinasztia férfi tagjai be sem tehették lábukat Olaszországba.

⁴⁰ XII. Piusz (1876–1958), született Eugenio Maria Giuseppe Giovanni Pacelli, 1939-től haláláig római pápa.

⁴¹ Ez a megfogalmazás csak a keresztény világra megfeleltethető.

⁴² Valójában az egyházi helyzetről tárgyalt püspökökkel is. Sőt, mint fentebb is említésre került, Esty Miklós is Endrey Mihály püspök társaságában felkereste Mindszentyt a budavári Prímási Palotában 1956. november elején „az Actio Catholica karitatív tevékenysége illetékessége tárgyában”. Ld. A Szent István Társulat története (1951–1965). Esty Miklós kéziratát sajtó a. r. és kísérő tanulmánnyal közrea. SÁGI GYÖRGY. CST II/2. Bp., 2020. 61.

Azt itt senki sem tudhatja, megfogadja-e a pápa „szeretetteljes tanácsát” és hívását, vagy inkább a mostani helyzete fenntartását választja.⁴³ De ha ez utóbbi lenne a helyzet, a kormány páholyban fog ülni és a számlát ismét az egész magyar katolicizmus fogja fizetni.

A helyzetnek valaminő – békés – megoldása egyformán az ő érdeke is, és az Egyház érdekei is.

1963. április 18-án, csütörtökön Franz König bíboros, bécsi érsek, minden előzetes közlés nélkül, diplomáciai gépkocsin, egyházi kíséret nélkül, bejött az országba s a fővárosban az osztrák követ⁴⁴ lakására hajtatott. Honnan csak délután ment ki az amerikai követség budapesti helyiségeiben öt év óta tartózkodó Mindszenty József bíboros hosszabb meglátogatására, majd még aznap – ugyanoly módon, ahogy belépett – elhagyta az ország területét.

E látogatásról az Állami Egyházügyi Hivatal elnökségének tökéletes diszkréciója és önmérséklete folytán senki – még a fővárosban tartózkodó püspökök sem – nyertek tudomást. König tervezett budapesti látogatásáról magyar, sem állami, sem egyházi részről előzőleg sem jelent meg semminemű közlés vagy nyilatkozat. Annál több, szenzációéhes kommentálás látott napvilágot a nyugati sajtóban, mely előtt maga König is ismételten – szerintünk feleslegesen – nyilatkozott. Ahogy az az ő beutazási igényének előkészítése kapcsán, továbbá Hamvas püspöknek, mint a magyar püspöki kar ezidőszerű vezetőjének az ÁEH-hoz intézett levelezéséből is kitűnik, az előkelő vendég beutazásának céljául első sorban Hamvasnak székhelyén történő meglátogatását (nevezett bécsi látogatásának vizsgálatát) jelölte meg. Az ÁEH nemhivatalosan közölte ugyan azt is, hogy nincsen annak semmi akadálya, hogy Mindszenty bíborost is felkeresse. A magyarországi látogatásnak a történet módja szokatlannak s tegyük hozzá, tapintatlannak értékelhető. Különösen az látszott bántónak, hogy már hosszabb ideje semmit sem közölt Hamvassal, sem az egész látogatást nemhivatalos formában előkészítő személlyel, sőt eddig egész levelezéséből az tűnt ki, hogy a Rómában még 1962. november 27-én megbeszéltekhez fogja tartani magát. Ha titkolódnia óhajtott volna, ahogy tette, Magyarország felé, helyesebb lett volna ezt odahaza (is) tennie.

⁴³ Mindszenty bíboros 1971. szeptember 28-án hagyta el az USA nagykövetségét, a Vatikánba utazott, ahol VI. Pál pápa szeretettel fogadta. Innen utóbb Bécsbe utazott, s haláláig a Pázmáneumban élt, innen járta be a világ magyar közösségeit.

⁴⁴ *Simon Koller* (?–?): 1963-tól budapesti osztrák követ, 1965–1967 között nagykövet.

The Question of Mindszenty: The Former Gentiluomo's Notes about the Cardinal and the Church Political Situation

Sági, György

Miklós Esty (1895–1973), was a secular papal chamberlain and the gentiluomo of three former cardinals continuously since the 1920s: first to János Csernoch, then Jusztinián Serédi OSB and finally to venerable József Mindszenty (all three were prince primate of Hungary and archbishops of Esztergom). Besides being the vice-president of the Actio Catholica from 1942 until his death, also he was the delegated administrator of the St. Stephen Association (Szent István Társulat) from 1951 up until his death. He was a prominent and unavoidable catholic public figure for decades.

His two related notes what published here have survived in his legacy in St. Stephen Association. In these he reports on the role of Cardinal Mindszenty in church politics after 1945. Mons. Esty didn't like the cardinal, so he usually writes about him with negative eyes. The former gentiluomo writes about the relationship between the communist Hungarian People's Republic and the Hungarian Catholic Church in the 1960s. He writes the opinion of Pope St. John XXIII from the question of Mindszenty and about Cardinal Franz König's visit to Hungary at Mindszenty.

Grievances suffered by Hungarian Reformed Pastors During the 20 years of Czechoslovak Rule

Harsányi, Béla

The study presents the age that has been mentioned in the title, focusing specifically on the contemporary situation of the Reformed pastors, which was devastating and difficult for the whole hungarian nation. That is, what were the existential, but at the same time closely related, confessional and ethnic difficulties and challenges that the reformed pastors had to face on the part of the foreign state power. How the czechoslovak state bodies, with their own financial and legal possibilities, tried to force the reformed pastors to choose between material subsistence and national loyalty, and loyalty to their church. Also what economic and legal grievances and setbacks the pastors had to suffer as a result of the citizenship act and as a consequence of congruence law. As well as what offensive procedures have been used against the reformed pastors, such as the withdrawal of the state aid, expulsion from the country, or even the initiation of disciplinary proceedings. The study also tries to present some specific cases of the personal abductions that befell the reformed

E számunk szerzői:

GÓZSY ZOLTÁN: egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem BTK
Történettudományi Intézet. E-mail: gozsy.zoltan@pte.hu

BUDA PÉTER: PhD-hallgató, International History, Graduate Institute
of International and Development Studies, Genf.
Email: budapeter@gmail.com

SÁGI GYÖRGY: tudományos segédmunkatárs, MTA-PPKE Fraknói
Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, Budapest; PhD-hall-
gató, PPKE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Buda-
pest. E-mail: sagi.gyorgy@btk.ppke.hu

HARSÁNYI BÉLA: református lelkész Iregszemcse.
E-mail: harsanyibela@freemail.hu

TÓTH TAMÁS: egyháztörténész, főiskolai tanár, a Magyar Katolikus
Püspöki Konferencia titkára.

HORVÁTH JÓZSEF: Történész és könyvtáros, a győri Dr. Kovács Pál
Könyvtár és Közösségi Tér igazgató-helyettese.

TÖRÖK ÁDÁM: (1988) A PPKE BTK Történettudományi Doktori
Iskolájának doktorandusza, a NEB Hivatalának tudományos
kutatója.

FORGÓ ANDRÁS egyetemi docens, PTE BTK Újkortörténeti Tanszék,
Pécs. E-mail: forgo.andras@pte.hu